

ทฤษฎีและแนวความคิดที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง " กระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยในแนวทางพึ่งพาตนเองของผู้มีรายได้น้อยในเขตเมือง กรณีศึกษา โครงการที่ได้รับการสนับสนุนด้านการเงินเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัย " เกี่ยวข้องกับแนวความคิดและทฤษฎี ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีการย้ายถิ่นและการเลือกบริเวณที่ตั้งที่อยู่อาศัย
2. ทฤษฎีการพัฒนาชุมชนและกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัย
3. แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมในการพัฒนา
4. ทฤษฎีความพึงพอใจในที่อยู่อาศัย

แนวคิดและทฤษฎีการย้ายถิ่นและการเลือกบริเวณที่ตั้งที่อยู่อาศัย

ลี เอเวอร์เรต¹ ได้ให้คำนิยามการ ย้ายถิ่นว่าเป็นการเปลี่ยนที่อยู่อาศัยเป็นการถาวรหรือกึ่งถาวรโดยไม่คำนึงถึงระยะทาง แต่ทั้งนี้ไม่รวมถึงการเคลื่อนย้ายของพวกเร่ร่อน (nomads) และพวกที่ทำงานไม่เป็นหลักแหล่ง

แลนซิง และ มูเลอร์² เสนอว่าการย้ายถิ่นน่าจะจำแนกเป็นประเภทต่างๆ ได้โดยพิจารณาระยะทาง จำนวนครั้ง ของการย้ายถิ่น กระแสการย้ายถิ่น และเหตุผลของการย้ายถิ่น

ฮาร์วีย์ ได้อธิบายว่า การเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยเป็นวิธีการหนึ่งในกระบวนการปรับตัวในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ต่อสภาวะที่ไม่สมดุลซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับโอกาสในการทำงาน โดยจะย้ายจากท้องที่ที่มีโอกาสในการทำงานน้อยกว่าไปสู่ที่มีโอกาสมากกว่า

¹ Lee, Everet, "A Theory of Migration" Demography 3 (1996), pp. 45-47.

² Lansing, John B., and Mueller, Eva...The Geographic of Labor, Ann Arbor.: University of Michigan, 1973, pp. 11.

โรสซี (Rossi)⁴ ได้ให้ความหมายของความ ต้องการย้ายถิ่นว่าเป็นความปรารถนาของบุคคลที่อยากจะย้ายที่อยู่ (Wish to move) โดยไม่คำนึงถึงความคาดหวัง (Expectation) หรือความสามารถในการย้าย การเปลี่ยนแปลงขนาดครอบครัวมีความสัมพันธ์กับความต้องการย้ายที่อยู่ หรือสภาพที่อยู่อาศัยที่ทรุดโทรมลงจนต้องเปลี่ยนที่อยู่ใหม่

วิลเลคเคนส์ (Willekens)⁵ อธิบายว่ากระบวนการตัดสินใจย้ายถิ่นเริ่มต้นด้วยการอยากจะย้ายที่อยู่ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความไม่พอใจ ในที่อยู่ปัจจุบันทั้งในด้านสถานการณ์และโอกาสในด้านต่าง ๆ ความไม่พึงพอใจในที่อยู่อาศัยปัจจุบันแยกออกเป็น ความไม่พอใจสภาพแวดล้อมทางกายภาพและความไม่พอใจในสภาพแวดล้อมทางสังคม

ดังนั้นจะเห็นว่าความหมายของการย้ายถิ่นจากทฤษฎีที่กล่าวมาอาจสรุปรวมได้ว่า "การย้ายถิ่นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัย ตามความปรารถนาของบุคคลโดยไม่คำนึงถึงความคาดหวัง หรือระยะทาง มีความสัมพันธ์กับโอกาสในการทำงาน ความไม่พึงพอใจในสภาพแวดล้อมทั้งทางการขยายภาพและสังคม เป็นกระบวนการปรับตัวในชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้ "

นอกจากนี้ยังมีผู้สนใจศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นอีกมาก หลายคนว่าการย้ายถิ่นเป็นกระบวนการ (Process) ที่ไม่หยุดนิ่ง (dynamic process) ประกอบด้วย

วิลเลคเคนส์ มองว่าการย้ายถิ่นเป็นผลด้วยขั้นตอนต่าง ๆ 5 ขั้นตอน ได้แก่

³ Hawley, Amos, Human Ecology : A Theory of Community Structure ,New York : Ronald Press, 1950, pp. 167-168

⁴ Rossi, Peter H, Why Families Move (Illinois : Free Press, 1955) pp.101.

⁵ Willekens, Frans, "Identification and Measurement of Spatial Movement" in National Migration Surveys : Guidelines for Analysis edited by ESCAP, Bangkok (Survey Manuals, 1982), pp.74-97

1. การพิจารณาโอกาสที่จะย้าย เนื่องจากความไม่พอใจในที่อยู่ปัจจุบัน ขณะที่ท้องถิ่นอื่นมีโอกาสด้านเศรษฐกิจและสังคม ดีกว่า ซึ่งเป็นแรงจูงใจให้มีการพิจารณาอยากจะย้ายที่อยู่

2. การกำหนดเวลาที่จะย้าย เป็นการแสดงความตั้งใจที่จะย้ายที่อยู่อาศัย

3. การกำหนดรูปแบบของการย้าย

4. การตัดสินใจเลือกท้องถิ่นปลายทาง ตัดสินใจว่าจะย้ายไปอยู่ที่ไหน

5. การกำหนดเงื่อนไขต่าง ๆ ในท้องถิ่นปลายทางอยู่อย่างไร ประกอบอาชีพอะไร อยู่นานเท่าไร

อย่างไรก็ตาม เขาเห็นว่าการตัดสินใจในกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้อาจจะไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้ เพราะผลกระทบจากปัจจัยภายนอกบางอย่าง สถานการณ์ในที่อยู่อาศัยเดิมอาจจะดีขึ้น หรือค่าใช้จ่ายในการขนย้ายตลอดทั้งข่าวสารข้อมูล เกี่ยวกับท้องถิ่นที่คิดจะย้ายไปไม่ถูกต้อง จึงทำให้เลิกล้มความคิดที่จะย้าย

แวน อาร์คดอล ซาบากซ์ และ บัสเตอร์ (Van Arsdol and Butler)⁶ กล่าวว่า ความไม่พอใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมเป็นสาเหตุเบื้องต้นที่ทำให้เกิดภาวะกดดัน (Stress) และเมื่อถึงระดับหนึ่งที่ทนไม่ได้ภาวะกดดันนี้จะเป็นตัวเร่งให้บุคคลหาที่อยู่อาศัยใหม่ การศึกษาทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงย้ายที่อยู่อาศัยจะมีประโยชน์ต่อการประเมินผล การตัดสินใจของบุคคลและของส่วนรวมไปในตัว

สำหรับกระบวนการย้ายถิ่นแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่

1. การเลือกที่จะย้ายถิ่น เป็นผลจากความไม่พอใจสภาพความเป็นอยู่ในท้องถิ่นปัจจุบัน

2. การวางแผนที่จะย้ายถิ่น (Plan to move) เป็นขั้นตอนที่พิจารณาถึงเงื่อนไขต่าง ๆ เกี่ยวกับการย้ายถิ่น

3. พฤติกรรมที่เกิดตามมา การตัดสินใจย้ายไปอยู่ในท้องถิ่นใหม่หรือยังอยู่ที่เดิม

⁶ Van Arsdol, Maurice; Sabagh, Georges ; and Butler, Edgar W.,

"Retrospective and Subsequent Metropolitan Residential Mobility" Demography 5 (1968), pp. 249-267.

สเปียร์, โกลด์สเตรท และ ฟร็ว⁷ เห็นว่า การย้ายถิ่นเป็นผลจากกระบวนการตัดสินใจที่พิจารณากันอย่างต่อเนื่อง (Ongoing decision-making process) โดยส่วนใหญ่จะเริ่มต้นจากความต้องการย้ายถิ่นอันเป็นผลมาจากการเพิ่มระดับของความไม่พอใจในที่อยู่ปัจจุบันที่เกินขีดที่บุคคลจะสามารถทนต่อไปได้ และแบ่งกระบวนการนี้ออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่

1. ความต้องการที่จะย้ายถิ่นที่อยู่ (desire to consider moving)
2. การเลือกทำเลที่อยู่ใหม่ (selection of an alternative location) เมื่อเกิดความไม่พอใจในที่อยู่เดิม โดยประเมินถึง ผลประโยชน์ต่างๆ ในท้องที่ที่ให้ผลประโยชน์มากที่สุด
3. การตัดสินใจย้ายที่อยู่เดิม (decision to move or to stay) ผู้ย้ายถิ่นจะประเมินผลประโยชน์ทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงินเปรียบเทียบระหว่างท้องที่ใหม่และท้องที่เดิม ตลอดทั้งพิจารณาระยะทาง ค่าใช้จ่าย และความสามารถในการเคลื่อนย้าย ซึ่งการตัดสินใจย้ายที่อยู่มักจะเกิดขึ้นในกรณีที่บุคคลไม่พอใจในที่อยู่เดิม ประกอบกับมีการคาดหวังในผลประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ที่จะได้รับในท้องที่ใหม่ และสามารถเสียค่าใช้จ่ายในการเคลื่อนย้ายได้

ฮาเบอร์คอร์ท⁸ พบว่าผู้ย้ายถิ่นมักจะใช้เวลาในการพิจารณาตัดสินใจในกระบวนการต่าง ๆ ล่วงหน้า ก่อนที่จะตัดสินใจย้ายประมาณ 1 ปี การตัดสินใจย้ายที่อยู่อาศัยอาจขึ้นกับค่านิยมของคนเราเอง หรือเกี่ยวกับวิถีชีวิต สภาพบ้านที่ต้องการ หรือละแวกที่ต้องการอาศัย การเลือกที่อาศัยใหม่มีมูลเหตุมาจาก

⁷ Speare, Alden, Jr., Goldstein, Sidney, and Frey, William., Residential Mobility, Migration and Metropolitan Change, (Cambridge : Ballinger Publishing Company, n.d.), pp. 175-183.

⁸ Haberkorn, Gerald, "The Migration Decision Making Process : Some Social-Psychological Considerations", In Migration Decision Making edited by Gordon F. De Jong and Robert W. Gardner, (New York : Pergamon Press, 1981), pp. 253.)

1. ความจำเป็นต้องย้ายออกจากที่อยู่เก่าด้วยเหตุผลนานาประการ เช่น ถูกไล่ที่ ถูกไล่ออก ตลอดจนไม่สามารถเสียดำเช่าได้
2. เกิดจากความจำเป็นในการปรับฐานะทางสังคม เช่น แต่งงาน ตายหรือหย่าร้าง เกิดขึ้นในครอบครัวหรือเกิดเปลี่ยนงานใหม่ หรือรายได้ของครอบครัวเปลี่ยนไป
3. ความต้องการในเรื่องที่อยู่อาศัยเปลี่ยนไป อันอาจเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมบางอย่างภายในบ้านเปลี่ยนไป เช่น ขนาดของครอบครัวใหญ่ขึ้น
4. เกิดจากแรงดึงดูดของย่านที่อยู่อาศัยอันเกิดขึ้นในแถบชานเมืองเป็นตัวดึงดูด สำหรับสาเหตุต่าง ๆ ใน 2 ข้อแรก อาจจัดเรียกว่าเป็นการย้ายที่แบบถูกบังคับ (forced moves) ส่วน 2 ประการหลัง เป็นแบบสมัครใจ (Voluntary moves) จากแนวคิดดังกล่าวสามารถสรุปกระบวนการย้ายถิ่นเป็นขั้นตอนดังแผนภูมิต่อไปนี้

สถาบันวิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปที่ 3 แผนภูมิแสดงขั้นตอนกระบวนการย้ายถิ่น

ความต้องการย้ายที่อยู่อาศัย
 ความไม่พอใจในที่อยู่อาศัยปัจจุบัน/สถานการณ์กดดัน
 โอกาสทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมที่ดีกว่า
 ความจำเป็นในการปรับฐานะทางสังคม
 ขนาดครอบครัวที่เปลี่ยนไป

การวางแผนการย้ายที่อยู่อาศัย
 การกำหนดเวลาที่จะย้ายและอยู่อาศัย
 การกำหนดรูปแบบการย้าย
 การพิจารณาลักษณะอาชีพ

การเลือกที่ตั้งที่อยู่อาศัยปลายทาง
 ผลประโยชน์ที่จะได้รับจากท้องที่
 ตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่

การตัดสินใจย้ายที่อยู่อาศัย
 เปรียบเทียบสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม
 ความสามารถในการย้าย
 พิจารณาระยะทางที่เปลี่ยนไป
 ค่าใช้จ่ายในการย้าย

แนวความคิดการเลือกบริเวณที่อยู่อาศัย

John F. Kain⁹ กล่าวว่า ระยะทางในการเดินทางไปทำงานจะเพิ่มขึ้นตามระดับรายได้ ผู้ที่รายได้สูง ที่ทำงานอยู่ในบริเวณศูนย์กลางเมืองมีแนวโน้มในการเดินทางไปทำงานที่ไกลกว่าและจะอยู่อาศัยในเขตชานเมือง ส่วนผู้ที่มีรายได้ต่ำจะเดินทางไปทำงานในระยะทางที่ใกล้กว่า และอาศัยอยู่ในบริเวณแหล่งงานโดยไม่คำนึงว่าแหล่งงานจะอยู่ที่ใดปัจจุบัน ระยะทางไปยังแหล่งงานที่มีผลต่อที่ตั้งของที่อยู่อาศัยว่ามีความสัมพันธ์กับระดับรายได้ กล่าวถึงระยะทางในการเดินทางไปทำงานจะเพิ่มขึ้นตามระดับรายได้ ผู้มีรายได้สูงที่ทำงานอยู่ในบริเวณศูนย์กลางเมืองมีแนวโน้มในการเดินทางไปทำงานในระยะทางที่ไกลกว่า ส่วนผู้ที่มีรายได้ต่ำจะเดินทางไปทำงานในระยะทางที่ใกล้กว่าจะอยู่อาศัยในบริเวณแหล่งงาน โดยไม่คำนึงว่าแหล่งงานจะอยู่ที่ใด

Park, Burgess and Mc Kenzie ได้ศึกษาเรื่องการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัยในเมือง โดยเฉพาะ ผลของการศึกษาได้พบความสัมพันธ์ของระดับรายได้กับการเลือกที่อยู่อาศัย กล่าวคือ ผู้ที่มีรายได้ต่ำจะอาศัยอยู่ใกล้กับใจ กลางเมือง ส่วนผู้ที่มีรายได้สูงจะเลือกอาศัยอยู่บริเวณชานเมืองห่างไกลออกไป เนื่องจากผู้มีรายได้สูงต้องการบ้านที่มีบริเวณมากและราคาที่ดินบริเวณชานเมืองมีบริเวณมากและราคาที่ดินบริเวณชานเมืองมีราคาถูกกว่า นอกจากนี้ยังมีอากาศดีกว่า

Richard F. Muth¹⁰ ได้กล่าวถึงความแตกต่างในการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้สูงและรายได้ต่ำกว่า ประชากรที่มีรายได้สูงจะมีแหล่งที่พักอาศัยอยู่ในเขตชานเมือง เพราะพอใจที่จะอยู่ในบริเวณที่มีความหนาแน่นต่ำ เนื่องจากต้องการบ้านใน บริเวณที่ไม่แออัดมี

⁹ J.F.Kain, The Journal-to-work as a determinant of residential location, Urban analysis : reading in housing and urban development , eds,A.Page and W. Seyfried scott : Foresman and Company ; 1970.

¹⁰ Richard F. Muth ,Cities and housing,Chicaco: the University of Chicaco Press. (1969)pp.11.

สภาพแวดล้อมที่ดีกว่า แต่ประชากรที่มีรายได้ต่ำจะอยู่ใกล้ศูนย์กลางของเมืองเพื่อให้สะดวกในการเดินทางไปทำงาน และกิจการอื่นๆ มากกว่าค่านึงถึงคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่อยู่อาศัย

Brian Goodall¹¹ กล่าวถึงหลักเกณฑ์ในการเลือกที่อยู่อาศัยว่าผู้อาศัยจะพิจารณาคุณสมบัติของที่อยู่อาศัย 3 ประการ คือ

1. ลักษณะของบ้าน ได้แก่ ความเก่าใหม่ของบ้าน ขนาดของบ้านที่เหมาะสมกับขนาดของครอบครัว และคุณสมบัติของส่วนประกอบภายในบ้าน
2. ลักษณะของชุมชน ผู้อาศัยมักจะเลือกบริเวณที่อยู่อาศัยที่มีสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมเหมือนกับตนเอง
3. ความสัมพันธ์ของที่ตั้งนั้นๆ กับพื้นที่โดยรอบ ได้แก่ ความสะดวกในการเดินทางไปยังแหล่งงาน ย่านการค้า อุตสาหกรรม และการติดต่อสัมพันธ์กับกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในทางปฏิบัติ ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเลือกที่อยู่อาศัย ได้แก่

1. รายได้ เขากล่าวว่า รายได้ ความพอใจ และการเลือกที่อยู่อาศัยจะมีความสัมพันธ์กันยิ่งขึ้น เมื่อรายได้ของผู้อาศัยมาก ขึ้นเท่าใด โอกาสของการเลือกชนิดของบ้านที่ตั้งและความพอใจในสิ่งที่ชอบก็จะได้รับการตอบสนองมากขึ้นเท่านั้น
2. การเข้าถึงแหล่งงาน อาจจะมีอิทธิพลต่อการกระจายตัวของประชากรมากกว่าปัจจัยอื่นๆ ครอบครัวจะต้องพิจารณาระหว่าง ความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งงานของหัวหน้าครอบครัวกับความเป็นไปได้หลาย ๆ ด้านที่เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการเดินทางจากบ้าน ไปที่ทำงาน ราคาที่ดินที่เหมาะสม ความต้องการด้านอื่น ๆ ในการติดต่อกับเมืองและสิ่งพอใจต่าง ๆ
3. สภาพครอบครัว การที่มีเด็กในครอบครัวมีผลสะท้อนต่อการใช้พื้นที่ของครอบครัว ยิ่งมีเด็กมากเท่าไรก็ยิ่งเป็นเครื่องกระตุ้น ให้ต้องการ บ้านที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ นอกจากนี้ บริเวณที่มีโรงเรียนที่มีมาตรฐานด้านการศึกษาดีตั้งอยู่ จะเป็นบริเวณที่ได้รับความสนใจในการเลือกเป็นที่ตั้งของที่อยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น ส่วนครอบครัวที่ไม่มีเด็กมักชอบความสะดวกสบาย ในการเข้าถึงสิ่งซึ่งน่าพอใจของเมือง และพอใจที่จะมีบ้านที่มีพื้นที่เล็กกว่าซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใจกลางเมือง

¹¹ Brian Goodall, The Economics of Urban Area, Oxford : Pergamon Press ,1977.

4. ปัจจัยอื่น ๆ รายได้และการเข้าถึงแหล่งงานไม่ใช่ปัจจัยเดียวเท่านั้นที่จำกัดขอบเขตแน่นอนว่าผู้อยู่อาศัยจะอยู่ในบริเวณพักอาศัยใดโดยเฉพาะ การแบ่งแยกผิว เชื้อชาติและชนชั้น ก็มีผลต่อการเลือกที่อยู่อาศัยเช่นกัน

นอกจากแนวความคิดดังกล่าวแล้ว การเลือกหาทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัย ยังอาจมีเงื่อนไขอื่น ๆ ในการเลือกอีกด้วย อาทิ เช่น

1. ระยะเวลาในช่วงชีวิตแต่ละช่วง มีผลต่อการเลือกตั้งของที่อยู่อาศัย ผู้เลือกที่อยู่อาศัยในวัยต่าง ๆ กัน จะมีความต้องการ ที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

วัยหนุ่มสาว ซึ่งเป็นวัยศึกษาเล่าเรียนหรือเริ่มทำงาน วัยนี้จะมีอิสระในการเลือกที่อยู่อาศัยให้เหมาะสมกับความต้องการทาง ด้านศึกษาและที่ทำงาน

วัยแต่งงานมีครอบครัว ต้องการที่ตั้งของที่อยู่อาศัย และรูปแบบให้สัมพันธ์กับสภาพครอบครัว

วัยที่มีบุตร ต้องการที่อยู่อาศัยที่มีพื้นที่มากขึ้นและให้เหมาะสมกับรายได้

วัยสูงอายุ อาจต้องการที่อยู่อาศัยที่สงบเงียบ กว้างขวางในเขตชานเมือง

2. วิธีการดำเนินชีวิต มีบทบาทต่อการเลือกหาที่อยู่อาศัย ให้มีสภาพแวดล้อมทางสังคมของชุมชนนั้น ๆ ในทิศทางที่สอดคล้อง กับวิถีทางดำเนินชีวิตของตนได้ดี เช่น ครอบครัวมุสลิม เมื่อจะย้ายที่อยู่ใหม่หรือเลือกที่อยู่อาศัยสำหรับครอบครัวใหม่ ก็จะพยายามเลือก ที่อยู่อาศัยแห่งใหม่อยู่ในละแวกชุมชนมุสลิมด้วยกัน

Berry และ Horton ได้ศึกษาการเดินทางไปทำงานของประชากรในเมืองโดยพยายามศึกษาถึงตำแหน่งของแหล่ง งานกับตำแหน่งที่มีประชากรเดินทางออกมายังแหล่งงานนั้น ๆ หรือตำแหน่งของที่อยู่อาศัยพบว่าในกรณีที่แหล่งงานในบริเวณศูนย์กลาง ธุรกิจการค้าของเมือง จะมีประชากรเดินทางมาจากทุกแห่งของเมืองโดยรูปแบบของการจัดเองของแหล่งที่มีประชากรวางตัวเป็นแนวยาวไปตามถนนที่เป็นถนนหลักหรือทางด่วนต่างๆ ในกรณีที่แหล่งงานอยู่ในบริเวณขอบของศูนย์กลางธุรกิจการค้าของเมืองจะมีรูปแบบของการเดินทางจากแหล่งที่มาคล้ายคลึงกันกับแหล่งงานของศูนย์กลางธุรกิจการค้า โดยมีรูปแบบวางตัวเป็นแนวยาวไปตามถนน เช่นเดียวกัน แหล่งงานในเขตชานเมืองจะไม่มีรูปแบบของการเดินทางอย่างขอบเขตแรกแต่มีที่มากจะจัดกระจายจากเขตทั่วไป และได้เสนอตัวกำหนดที่เข้ามามีบทบาทต่อรูปแบบการเดินทางทั้ง 3 ลักษณะว่าประกอบด้วย

1. เส้นทางคมนาคมและระยะทาง ที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมจะสามารถเดินทางได้โดยสะดวกรวดเร็ว ลดเวลาในการเดินทาง

2. อาชีพการงานและรายได้ พบว่าประชากรที่มีรายได้ดีจะมีระยะทางในการเดินทางไปทำงานเป็นระยะทางที่ไกลกว่า และจะยึดที่อยู่อาศัยในเขตชานเมืองที่อยู่ใกล้แนวถนนหลักหรือทางด่วน ทำให้สามารถเดินทางเข้าถึงที่ทำงานได้สะดวกรวดเร็ว ส่วนผู้มีรายได้น้อยจะพยายามเลือกที่อยู่อาศัยใกล้ที่ทำงาน โดยพยายามใช้เวลาให้สั้นและเสียค่าขนส่งหรือค่าเดินทางให้ถูกที่สุด และมักเดินทางโดยอาศัยบริการขนส่งสาธารณะการเดินทางจะมีระยะทางสั้นมากกว่าผู้มีรายได้ดี

3. ลักษณะทางเชื้อชาติของประชากร ทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางเชื้อชาติ และวัฒนธรรมไปตั้งที่อยู่อาศัยเป็นกลุ่มก้อนใน ส่วนหนึ่งของเมืองทำให้ปริมาณการเดินทางไปทำงานในส่วนดังกล่าวของเมืองมีปริมาณสูง

Barrie Needham¹² ให้เหตุผลในการรวมกลุ่มของบริเวณพักอาศัยด้วย 2 สาเหตุ คือ

1. ความสะดวกในการเข้าถึง (Accessibility) ผู้อยู่อาศัยต้องการเดินทางอย่างสะดวกสบายไปยังที่ทำงาน ร้านค้า สถานศึกษาและติดต่อธุรกิจ ผู้อยู่อาศัยจึงพอใจที่จะจับกลุ่มอยู่ 2 บริเวณข้างทางเส้นทางคมนาคม และกระจายอยู่รอบๆ กลุ่ม สถานที่เหล่านี้

2. การประหยัดจากภายนอก (External Economies) การรวมกลุ่มกันของที่อยู่อาศัยดังกล่าว จะช่วยให้ประหยัดค่าใช้จ่าย ในเรื่องให้บริการสาธารณูปโภคของเมือง

จากทฤษฎีและแนวคิดต่างๆ จะเห็นว่าการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัยนั้น มีความสัมพันธ์ในเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ระยะทางกับการเดินทางไปทำงาน ได้แก่ ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ความสะดวกในการคมนาคม

2. ระยะทางกับรายได้ กล่าวคือ ผู้มีรายได้สูงจะเลือกที่ตั้งบริเวณชานเมืองเพราะสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดีกว่า ราคาถูกทำให้สามารถมีที่ดินที่มีเนื้อที่มากได้ ผู้มีรายได้น้อยจะเลือกอยู่ใจกลางเมืองเพราะใกล้แหล่งงาน ลดค่าใช้จ่ายในการเดินทาง

¹² Barrie Needham, *How Cities work*, London, Pergamon Press, 1977.

3. รายได้กับความพึงพอใจ ผู้มีรายได้สูงมีโอกาสเลือกที่ตั้งให้เกิดความพึงพอใจได้มากกว่าผู้มีรายได้น้อย

สรุปแนวความคิดเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยจากนักคิดและนักทฤษฎีทั้งหลายนั้นต่างมีความคิดเกี่ยวกับการเลือกตั้งที่อยู่อาศัยว่าควรมีปัจจัยต่างๆ ที่ควรพิจารณาถึงคือ

1. สภาพสิ่งแวดล้อมโดยรอบชุมชนที่ตั้งอาคารอยู่อาศัย มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

2. การคมนาคมสะดวกในการเดินทางเข้าถึงที่อยู่อาศัย และสะดวกในการเดินทางจากที่อยู่อาศัยไปยังแหล่งบริการต่าง ๆ โดยเฉพาะแหล่งงาน

3. อยู่ในบริเวณที่มีความสะดวกด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ

4. สภาพทางสังคมวัฒนธรรมของผู้อยู่อาศัยเดิมในบริเวณดังกล่าว จะเป็นแรงดึงดูดสำคัญ ให้กลุ่มผู้อยู่อาศัยใหม่เดินทาง เข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณนั้นด้วย

5. ที่ดินมีราคาถูก ค่าใช้จ่ายในการดำเนินชีวิตเหมาะสม

6. มีโอกาสในการประกอบอาชีพ

แนวความคิดการพัฒนาและกระบวนการแก้ไขปัญหากลุ่มชุมชน

ในการแก้ไขปัญหากลุ่มชุมชนมักดำเนินการในรูปของกลุ่ม หรือองค์กรชุมชนทั้งที่มีอยู่เดิม หรืออาจจัดตั้งขึ้นมาใหม่เพื่อแก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชนทำหน้าที่แก้ไขปัญหาดังกล่าว การแก้ไขปัญหากลุ่มที่มีประสิทธิภาพที่ดีกว่าการแก้ปัญหโดยปัจเจกบุคคลตามลำพัง เพราะกลุ่มจะให้หนทางแก้ไขปัญหที่ดีและหลากหลายกว่า ทั้งรวมของแหล่งทรัพยากรในการแก้ปัญหานั้น ดังนั้นในการใช้กระบวนการแก้ไขปัญหากลุ่มชุมชน ต้องพิจารณาจากประเด็นขององค์กรชุมชนเป็นหลัก ผู้คัดเลือกรูปแบบ (Model) กระบวนการแก้ไขปัญหานั้นเป็นสิ่งจำเป็น ในการศึกษาถึงกระบวนการในความหมายของตัวมันเองย่อมหมายถึงสิ่งที่เป็นนามธรรม ไม่หยุดนิ่งหรือมีการเคลื่อนไหวเป็นพลวัต (Dynamics) และเราจะไม่สามารถแก้ปัญหากลุ่มใดๆ ได้ ถ้าปราศจากความเข้าใจในความจริง ดังนั้นการให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหากลุ่มชุมชน จากความร่วมมือกันของคนในชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ กระบวนการแก้ไขปัญหากลุ่มอาจไม่เกิดขึ้นถ้าสมาชิกในชุมชนไม่มีความรู้สึกว่าเป็นปัญหาร่วมกัน และระดับความรุนแรงของปัญหาก็จะผลต่อความรู้สึกที่ว่าปัญหานั้นควรได้รับการแก้ไข

หลักการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วย

1. หลักการมีส่วนร่วม เสริมสร้างและส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในทุกขั้นตอนของการทำงาน

2. หลักความสมดุลของการพัฒนา ควรคำนึงถึงความสมดุลของการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพราะการพัฒนาทั้งสามประการ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน อย่างใกล้ชิดการจะเน้นด้านใดด้านหนึ่งมากเกินไปเพียงใดนั้น ย่อมจะได้รับการกำหนดโดยลักษณะและความเข้มข้นของปัญหา ที่แต่ละชุมชนเผชิญอยู่เป็นสำคัญ ทั้งนี้ต้องให้ความสำคัญสำคัญกับกลุ่มผู้เสียเปรียบและกลุ่มคนยากจนในชุมชนที่จะพัฒนาตนเองให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างเท่าเทียมกับสมาชิกอื่นๆในชุมชน

3. หลักการพึ่งตนเอง ประชาชนจะต้องมีอิสระ ในการคิดตัดสินใจและลงมือปฏิบัติ โดยใช้ทรัพยากร และภูมิปัญญาภายในชุมชนให้ได้มากที่สุด ซึ่งหากมีโอกาสได้เรียนรู้และปฏิบัติมากขึ้น ก็จะช่วยเพิ่มความเชื่อมั่นและความรู้สึกที่จะพึ่งตนเองให้สูงขึ้น จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในท่าทีของประชาชน จากความเพิกเฉยไม่สนใจใยดี หรือไม่กล้าที่จะเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวต่างๆของตนและชุมชน ก็จะเข้าร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาที่มีผลต่อการดำรงชีวิต ซึ่งจะนำชุมชนไปสู่การพัฒนาที่มีความยั่งยืนได้ (Sustainable Development)

4. หลักความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งนี้แต่ละท้องถิ่นย่อมจะมีขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นของตนเอง ที่ยังมีการหน้าที่ (function) ที่ตั้งงามต่อชีวิตชุมชน

13

อรทัย อัจฉา¹⁴ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ชุมชนเชิงกี : วิถีชีวิตและกระบวนการพัฒนาสู่การพึ่งตนเอง” ได้ค้นพบว่าในปัญหาที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้น ชุมชนจะต้องมีการรวมตัวกัน

¹³ ปาริชาติ วลัยเสถียร, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535), น.68-69.

¹⁴ อรทัย อัจฉา, “ชุมชนเชิงกี:วิถีชีวิตและกระบวนการพัฒนาสู่การพึ่งตนเอง.” เอกสารทางวิชาการ หมายเลข17 (กรุงเทพมหานคร:สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล,2531), น.12-13.

เป็นองค์กรที่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยผ่านการกระตุ้นและการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก
ต่างๆ ในกระบวนการทำงานร่วมกันโดยจะต้องเผชิญตัวแปรและเงื่อนไขต่างๆที่เกิดขึ้น จาก
ภายในและภายนอกชุมชน

เงื่อนไขภายในชุมชน ได้แก่

- 1.เงื่อนไขด้านวัฒนธรรม ค่านิยม ความเคยชิน
- 2.ความเชื่อเงื่อนไขด้านความรู้ การรับรู้ และทัศนคติของชาวชุมชน
- 3.เงื่อนไขด้านความสัมพันธ์ของชาวชุมชน
- 4.เงื่อนไขด้านการเมืองและผู้นำของชุมชน
- 5.เงื่อนไขด้านเศรษฐกิจ

เงื่อนไขภายนอกชุมชน ได้แก่

- 1.เงื่อนไขและข้อจำกัดต่างๆของศูนย์วิชาการที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ (เช่น
จำนวนและความรู้ความสามารถของบุคลากรทรัพยากรอื่น ๆที่จำเป็น ความสัมพันธ์ภายในทีม
งาน)
- 2.เงื่อนไขและข้อจำกัดต่างๆด้านนโยบาย กฎระเบียบ
- 3.จำนวนและความรู้ความสามารถของบุคลากร ทัศนคติความรู้ความเข้าใจในปัญหา
เกี่ยวกับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยในเมือง ฯลฯ ซึ่งมีทั้งเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงได้ และเงื่อนไขที่เปลี่ยน
แปลงไม่ได้ โดยไข่มิติของเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องในการมุ่งเน้นถึงกระบวนการพัฒนาตามความ
เป็นจริง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์¹⁵ ได้ให้ความหมายไว้ว่า“การพัฒนาชุมชน คือการเปลี่ยนแปลง
ส่วนประกอบของสภาพชุมชนที่เป็นอยู่(สภาพที่ไม่พึงปรารถนาไม่ดั่งาม) ไปสู่เป้าหมายที่
กำหนดไว้(สภาพที่พึงปรารถนาที่ดั่งามหรือเจริญ) อันเป็นเป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้” และได้สรุป
ว่า“การพัฒนาชุมชน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยการวางแผน (Planned Community
Change) นั่นเอง

¹⁵ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชน.(กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช
.2523), น.10.

ยิวัดน์ วุฒิเมธิ¹⁶ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนเป็น 2 ด้าน คือการพัฒนาชุมชนในความหมายของงาน และในความหมายของหลักและวิธีการทำงานโดยได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ดังนี้

1. การพัฒนาชุมชนในความหมายของ "งาน" หมายความว่า การกระทำใดๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุประสงค์ของทั้งที่สามารถมองเห็นจับต้องและสังเกตได้ เช่น การสร้างถนน ขุดบ่อน้ำ สร้างทำนบ โรงเรียน สถานีอนามัย ไฟฟ้า ประปา ให้มีขึ้นในชุมชน ตลอดจนการพัฒนาจิตใจเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยมและพฤติกรรมของคนในชุมชน

2. การพัฒนาชุมชนในความหมายของ "หลักและวิธีการทำงาน" หมายความว่า การที่ประชาชนต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการสร้าง "งาน" หรือสิ่งของถาวรวัตถุและองค์กรต่างๆของประชาชนขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องที่ประชาชนจะต้องเป็นผู้คิดริเริ่มพิจารณาตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในการดำเนินงานทุกขั้นตอน มีความเสียสละยินยอมพร้อมใจกันของประชาชน ในการร่วมคิดร่วมทำร่วมรับผิดชอบ ในผลงานที่เกิดจากการดำเนินโครงการพัฒนา ด้านต่างๆ โดยมีได้มุ่งหวังค่าตอบแทนเป็นเงินทอง แต่หวังผลของงานที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างความภาคภูมิใจและความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันในกิจกรรมนั้นเป็นสิ่งสำคัญ จากความหมายที่กล่าวมาแล้วนี้อาจจะให้ความหมายได้ว่า "การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถของประชาชนในทุกๆด้าน โดยประชาชนและมีหน่วยงานอื่นๆทั้งภาครัฐบาลและเอกชนเป็นผู้ให้การสนับสนุน"

แนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาชุมชนโดยทั่วไป หมายถึง ลำดับขั้นตอน (set of actions) ที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่ง เป็นความก้าวหน้าตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ โดยเฉพาะประชาชนในชุมชนนั้น ได้ตระหนักถึงสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน มาร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ กำหนดความต้องการและตัดสินใจปฏิบัติการ เพื่อปรับปรุงสถานการณ์ต่างๆให้เป็นไปในทางที่ต้องการ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ "กระบวนการของ

¹⁶ ยิวัดน์ วุฒิเมธิ, การพัฒนาชุมชน, เอกสารประกอบการบรรยายวิชาพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525) .น.3-5.

การกระทำทางสังคมที่ประชาชนในชุมชนเผชิญกำลังกัน เพื่อวางแผนและลงมือปฏิบัติโดย
ระบุดึงปัญหาและความต้องการของบุคคล และของชุมชนรวมกลุ่มเพื่อวางแผนแก้ไข
ปัญหาเหล่านั้น โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนนั้นให้มากที่สุด หน่วยงานอื่นๆจะให้
การสนับสนุนด้านทรัพยากรและการบริการที่จำเป็น ซึ่งชุมชนไม่สามารถจัดหาได้

Richard W. Poston¹⁷ ได้ให้ความหมายของกระบวนการพัฒนาชุมชนว่า เป็น
กระบวนการศึกษาที่มีการจัดระเบียบ (Zorgantized educational ProcessX) เพื่อทำงานกับ
ชุมชนทั้งชุมชนโดยครอบคลุมถึงหน้าที่ของชุมชนในหลาย ๆ ด้านอย่างผสมผสานกัน

सानิตย์ บุญชู¹⁸ ได้ให้ความหมายของกระบวนการพัฒนาชุมชนว่า เป็นกระบวนการ
ที่จะเปลี่ยนแปลงคนและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ หรือเป็นขั้นตอนตามเป้าหมายที่กำหนดไว้
แบ่งได้เป็น 8 ขั้นตอน ดังนี้

1. การศึกษาชุมชนหรือชุมชนศึกษา
2. การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน
3. การจัดลำดับความต้องการและปัญหาชุมชน
4. การวางแผนแก้ปัญหาในลักษณะของโครงการ
5. การพิจารณาวิธีดำเนินงาน
6. การดำเนินงาน
7. การประเมินผลงาน
8. การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค

¹⁷ United States Government, "International Cooperation Administration,
Community Development Gerdetine, Alrogram Circular," (Washington
D.C.:1956),p.4.

¹⁸ สานิตย์ บุญชู , การพัฒนาชุมชน : ชุมชนศึกษาและวางแผนโครงการ,(กรุงเทพ
มหานคร:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2525), น.27.

ตามแนวคิดที่ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) นั้น การดำเนินงานจะต้องต่อเนื่องกัน จะขาดช่วงขาดตอนไม่ได้ เริ่มตั้งแต่กระบวนการทำงานกับคนที่จะต้องมีการพัฒนาทั้งทางจิตใจวินัยของคน ให้สอดคล้องกับการพัฒนาวัตถุไปด้วย และในขณะเดียวกันต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมให้มากที่สุด ทั้งในด้านความคิดริเริ่ม การตัดสินใจการปฏิบัติและการร่วมรับผิดชอบ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความศรัทธาเชื่อมั่นในตัวเองของประชาชนและเป็นการขจัดความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับรัฐ¹⁹

แนวคิดกระบวนการแก้ไขปัญหามุมชน

ฟรานซิส แอล อูลซชัค (Francis L. Ulschchak, 1981) ได้แบ่งขั้นตอนในกระบวนการแก้ไขปัญหามาออกเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

1. การรับรู้ปัญหา (Awareness of a Problem)

ชุมชนจะต้องมีความรู้สึกยอมรับและเห็นปัญหาร่วมกัน ซึ่งปัญหาจะเกิดขึ้นเมื่อมีช่องว่าง ระหว่างสถานการณ์ที่เป็นกับสถานการณ์ที่ควรจะเป็น

2. การวิเคราะห์แยกแยะประเด็นปัญหา (Problem Diagnosis and Identification)

การได้มาซึ่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับปัญหา เพื่อที่จะดูปัญหาอะไร เกิดความเข้าใจในสถานการณ์ สาเหตุและรากเหง้าของปัญหา

3. หลักเกณฑ์หรือเป้าหมายในการแก้ปัญหา (Criteria for Solution)

ส่วนสำคัญที่สุดของวงจรการแก้ปัญหา คือ การนิยามสถานการณ์ว่าควรจะเป็นเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ที่อาจเกิดขึ้นได้ในภายหลัง

4. การแสวงหาทางเลือกหรือวิธีแก้ปัญหา (Formulation of Alternative)

ยังเป็นการสร้างการยอมรับและความรู้สึกที่มีส่วนในวิธีแก้ปัญหาของสมาชิกด้วย

5. การเลือกวิธีแก้ปัญหาที่ดีที่สุด (Selection of the Best Strategy)

¹⁹ United States Government, "Administration, Community Development Gerdetine, Algram International Cooperation Circular," (Washington D.C.:1956),p.4.

วิธีการแก้ไขปัญหานั้นได้มาหลายทาง จะถูกประเมินเปรียบเทียบกัน วิธีแก้ไขที่เข้ากับเกณฑ์ หรือเป้าหมายของการแก้ปัญหาที่ดีที่สุด ก็จะถูกเลือกมาใช้ในการแก้ไขปัญหานั้นซึ่งในบางครั้งต้องใช้วิธีแก้ปัญหามากๆวิธีด้วยกัน จึงจะสามารถแก้ไขได้สำเร็จ

6. การกำหนดแผนปฏิบัติการ (Specify the Action Plan)

คือการวางแผนในรายละเอียดว่าใคร จะทำอะไรเมื่อไร และทำอย่างไร

7. การลงมือปฏิบัติการ (Implement the action Plan)

สมาชิกจะต้องกระทำในส่วนรับผิดชอบด้วยความระมัดระวังและสามารถรู้สึกได้ถึงความรู้สึกที่ได้รับร่วมกัน

8. การดำเนินการประเมินผลและการสะท้อนกลับ (Monitoring, Evaluation, and Feedback)

เมื่อแผนปฏิบัติได้ดำเนินมาถึงในระยะของสถานะที่คาดหวังแล้ว ผลที่ออกมาจะต้องมีการทดสอบว่าเป้าหมายของการแก้ปัญหาได้บรรลุแล้วและปัญหาได้ถูกแก้ไขหรือไม่

สุริพันธ์ุ จำคำสอน พบว่า การตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาใดที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สมาชิกดำเนินการแก้ไข

ปัจจัยที่มีผลต่อการแก้ไขปัญหากลุ่ม

1. การตระหนักถึงปัญหา
2. การวินิจฉัยปัญหา
3. การตัดสินใจ
4. การยอมรับและการดำเนินการ

ปัจจัยที่เอื้อต่อการแก้ไขปัญหากลุ่ม

กระบวนการแก้ไขปัญหานั้นได้รับอิทธิพลจากตัวแปรหลายๆตัว รวมทั้งสภาพแวดล้อมและขนาดของกลุ่ม ลักษณะของสมาชิก โครงสร้างกลุ่ม พฤติกรรมของผู้นำลักษณะงานกระบวนการกลุ่ม

1. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) สถานที่ซึ่งเกิดการปฏิสัมพันธ์กลุ่มขึ้นมีอิทธิพลต่อกระบวนการแก้ไขปัญหาก็เป็นการกระทำของกลุ่มจะถูกเอื้อด้วยปัจจัยแวดล้อมต่างๆ การสื่อสารระหว่างสมาชิก (เครือข่ายการสื่อสาร) อาจนับจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

2. ขนาดของกลุ่ม (Group Size) จำนวนสมาชิกมีผลต่อการกระทำของกลุ่ม ไม่ว่าจะการเพิ่มขนาดของกลุ่มจะมีผลหรือเป็นอุปสรรคต่อการแก้ไขปัญหาก็ขึ้นอยู่กับประเภทของปัญหาที่กลุ่มพยายามจะแก้ ถ้าเป็นประเภทที่ทำให้เกิดการช่วยเหลือร่วมมือกันระหว่างสมาชิก (Addictive) หรืออาจทำได้โดยสมาชิกเพียงหนึ่งคน (Disjunctive) การเพิ่มขนาดของกลุ่ม ก็ จะเอื้อต่อการกระทำของลักษณะงานประเภทนี้ ต้องการความสามารถเฉพาะ และทรัพยากรของปัจเจกบุคคลมาช่วยในการปรับปรุงประสิทธิภาพการแก้ไขปัญหาก็หากปัญหาเป็นประเภทที่จะจะถูกแก้ไขได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกทุกๆ คน ต้องการแก้ไขมัน (Conjunctive) การกระทำของกลุ่มก็จะเอื้อได้ด้วยการลดขนาดกลุ่ม ผลกระทบนี้ จะส่งผลให้การกระทำของกลุ่มที่ด้อยลงสัมพันธ์กับสมาชิกที่มีความสามารถน้อยที่สุดในกลุ่ม

3. ลักษณะของสมาชิก (Member Characteristics) คุณสมบัติส่วนตัวของสมาชิกที่ติดตัวมา เมื่อนำมารวมกลุ่ม อาจเป็นส่วนที่เสริมทำให้กลุ่มขาดความเป็นประสิทธิภาพได้เป็นที่ทราบกันดีว่า สมาชิกกลุ่มเป็นเจ้าของความรู้และความสามารถที่เกี่ยวข้องกับปัญหาและทำให้ประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาคือขึ้น เช่น บุคคลที่มีข้อมูลเกี่ยวกับปัญหามากกว่าคนอื่นจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจกลุ่ม แต่ก็ต้องเป็นข้อมูลที่สมาชิกคนอื่นเห็นว่าใช้ได้ด้วย การแก้ไขปัญหากลุ่มจะถูกเอื้อถ้ามีแนวโน้มที่จะแสดงนิสัยส่วนตัวที่สำคัญ เช่น การพึ่งตัวเอง ความสามารถในการพึ่งพาความมั่นคงทางอารมณ์ และการปรับตัวส่วนบุคคล

4. การรวมกันเข้าของกลุ่ม (Group Composition) คือความเหนียวแน่นของกลุ่ม การเข้ากันได้ และลักษณะที่แตกต่างกันของสมาชิกกลุ่มถึงแม้จะไม่เป็นอิสระต่อกัน แต่ความสัมพันธ์ท่ามกลางคุณลักษณะเหล่านี้ อาจจะพิจารณาได้หลากหลายด้วยประเภทของปัจจัยที่มารวมกัน

5. โครงสร้างของกลุ่ม (Group Structure) ชนิดของโครงสร้างของกลุ่มที่พัฒนา หรือกำหนดให้มีขึ้นมีอิทธิพลต่อกระบวนการในหลายๆด้าน เช่น พฤติกรรมการยอมตาม ปฏิบัติการโต้ตอบของสมาชิกและระดับของความร่วมมือระหว่างสมาชิก

6. พฤติกรรมของผู้นำ (Leader Behavior) มีความเชื่อโดยทั่วไปว่า ผู้นำที่ดีจะช่วยในการกระทำของกลุ่ม แม้ว่าองค์ประกอบของ "ผู้นำที่ดี" จะมีความเห็นต่างกัน แต่กลุ่มที่มีผู้

นำเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มที่ไม่มีผู้นำ จะเป็นกลุ่มแก๊งปัญหาที่มีประสิทธิภาพดีกว่า ตามทฤษฎีของฟิลด์เลอร์ Fiedler และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กล่าวว่า ผู้นำที่มีทิศทางการควบคุมและการจัดการจะถือต่อการกระทำของกลุ่ม หรือสถานการณ์ที่เป็นที่พึงพอใจ ในขณะที่ผู้นำที่มีการเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ภาพจะมีประสิทธิภาพต่อกลุ่ม เมื่อสถานการณ์นั้นๆ นำพึงพอใจต่อผู้นำในระดับปานกลาง

ทฤษฎีและแนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์²⁰ กล่าวว่า แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนนั้นได้บังเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ได้พัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในครอบครัวและในสังคมให้เจริญก้าวหน้าและผาสุกเรื่อยมา การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวความคิดสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน เป็นความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคลซึ่งบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มาต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้พุ่งไปสู่ การรวมกลุ่มวางแผน และลงมือกระทำการร่วมกัน
3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่ม หรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้ จะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความริเริ่ม การกระทำที่สนองตอบความเห็นของคนส่วนใหญ่ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

นอกจากนี้ นิรันดร์ ยังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนยังมีเงื่อนไขอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม
2. ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม
3. ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

²⁰ นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์, "กลวิธี แนวทาง วิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน" ในทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (บรรณาธิการ), การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์ 2527, น.182-187.

ความสำเร็จของการมีส่วนร่วม นอกเหนือจากเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ ดังกล่าวแล้ว ยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขดังต่อไปนี้

1. ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมก่อนเริ่มกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมในสถานการณ์ฉุกเฉิน
2. ประชาชนต้องไม่เสียเงินเสียทอง ค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปที่เขาประเมินค่าตอบแทนที่จะได้รับ
3. ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น
4. ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้งสองฝ่าย
5. ประชาชนต้องไม่รู้สึกระทกกระเทือน ต่อตำแหน่งหน้าที่หรือสถานภาพทางสังคม หากจะมีส่วนร่วม

ไพรัตน์ เตะระรินทร์²¹ ได้กล่าวถึงหลักการและแนวทางการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนดังนี้

1. ต้องยึดหลักความต้องการและปัญหาของประชาชนเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม หากกิจกรรมที่จะนำไปให้ประชาชนเป็นเรื่องใหม่ก็ต้องใช้เวลาในการกระตุ้นเร่งเร้าความสนใจ ให้ความรู้ ความเข้าใจจนประชาชนยอมรับความจำเป็น และประโยชน์ในการที่จัดทำกิจกรรมเหล่านั้น
2. กิจกรรมต้องดำเนินการโดยลักษณะกลุ่มเพื่อสร้างพลังกลุ่มในการรับผิดชอบร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม ปลุกฝังทัศนคติและพฤติกรรมที่เห็นแก่ส่วนรวม ทำงานเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว
3. แนวทางการพัฒนากิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนที่รับดำเนินการต่อไปได้โดยไม่ต้องพึ่งพาทายนอกโดยเฉพาะในระยะเริ่มแรกต้องไม่ทุ่มเทในลักษณะการให้เปล่าโดยสิ้นเชิง ต้องทำให้ประชาชนเกิดความสำนึกเป็นเจ้าของกิจกรรม และต้องสามารถทำต่อไปได้เอง เมื่อการช่วยเหลือจากภายนอกสิ้นสุดลง การช่วยตนเองและการพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญที่ต้องเริ่มตั้งแต่นั้น

²¹ไพรัตน์ เตะระรินทร์, "นโยบาย และกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุคทศ ศาสตร์การพฒนาปัจจุบัน" (กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์), 2527, น.6.

4. กิจกรรมการพัฒนาที่นำเข้าไปในชุมชนต้องสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมความพร้อมรับของชุมชน ซึ่งหมายรวมทั้งการใช้ทรัพยากรชุมชน การสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

5. การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน ซึ่งหมายถึงผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้ง หรือแต่งตั้งจากทางราชการ เพื่อเป็นผู้บุกเบิกและชักนำชาวบ้านต่อไป ผู้นำชุมชนโดยทั่วไปสามารถปรับทัศนคติและการยอมรับสิ่งใหม่ๆ ได้เร็วกว่าและเป็นผู้ที่ชาวบ้านมีศรัทธาในตัวอยู่แล้ว การเริ่มจากผู้นำจึงไปได้เร็วกว่าและได้รับการยอมรับมากกว่าประชาชนทั่วไป

6. ขั้นตอนการดำเนินงานต่างๆ ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นต้น กล่าวคือ ร่วมหาข้อมูล ร่วมหาสาเหตุปัญหา ร่วมปรึกษาหารือทางแก้ไขปัญหา ร่วมการตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมการปฏิบัติงาน ร่วมการติดตามผลงาน จนถึงขั้นการร่วมบำรุงรักษาในระยะยาว

อาภรณ์พันธ์ จันทรสว่าง²² อธิบายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า "การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกัน ในเรื่องของความต้องการมีมากพอจนเกิดการริเริ่มโครงการเพื่อปฏิบัติ และปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมด ที่ทำโดย/หรือทำในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การ (Organization) ดังนั้น องค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่ต้องการได้"

Habitat ได้สนับสนุนการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนสรุปได้ว่า

1. การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายอยู่ในตัวเอง ประชาชนมีสิทธิและหน้าที่ที่จะเข้าร่วมในการดำเนินงาน (การวางแผน การปฏิบัติ และการจัดการ) ตามโครงการที่มีผลต่อความเป็นอยู่ของเขา

2. การมีส่วนร่วมเป็นแนวทางที่ก่อให้เกิดผลดีแก่โครงการ คือถ้าประชาชนมีส่วนร่วมโดยการนำเอาทักษะภายในและทรัพยากรต่างๆ ผลประโยชน์ของชุมชนเป็นหลักในการดำเนินงาน ผลที่ได้ จะตอบสนองความต้องการจัดลำดับความสำคัญของชุมชน

²² คำบรรยายลักษณะวิชาทฤษฎีและหลักการบริหารพัฒนาชุมชน.2 , (ภาคการศึกษาที่ 2/2522).

3. การมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมที่มีแรงเสริมอยู่ในตัว ซึ่งกระตุ้นให้คนเข้าร่วมในเรื่องที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของเขา การมีส่วนร่วมสร้างการพึ่งตนเองและจิตสำนึกการร่วมมือกันในชุมชน และเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ประชาชนสามารถทำเอง และถือเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาของเขา

ความหมายการมีส่วนร่วม

กรรณิการ์ ขมดี²³ (2524, น. 11) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง ความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้าร่วมรับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการโดยกระทำผ่านกลุ่มองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

อดิน รพีพัฒน์ (2527, น. 320) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า "ให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหาเป็นผู้ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เรากำหนดไปแล้วให้ประชาชนเข้ามาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่งทุกอย่าง ต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่คิดขึ้นมา"

สำนักงานแรงงานระหว่างชาติ (International Labour Office)²⁴ ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า " การมีส่วนร่วม หมายถึง ความร่วมมือ (Cooperating) การมีส่วนร่วมในบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งรวมถึงความรับผิดชอบ"

²³ กรรณิการ์ ขมดี , การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ตำบลท่าช้าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี.(วิทยานิพนธ์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ,2524) ,น. 11.

²⁴ International Labour Office, Participation by Employers and Workers Organization in Economic and Social Planning, (Geneva: International Labour Office, 1971, p. 7.

Reeder²⁵ ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า "การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมในการปะทะสังสรรทางสังคม ซึ่งรวมทั้งการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่ม"

จากความหมายต่างๆ พอสรุปได้ว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง ความร่วมมือของประชาชนในการการคิด ตัดสินใจ และร่วมรับผิดชอบในการแก้ปัญหาของตนเอง ไม่ว่าจะของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน เพื่อดำเนินการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์การ เพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์"

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

โคเฮนและอัฟฮอฟฟ์²⁶ ได้แบ่งชนิดของการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ชนิด ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากรการบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

²⁵ William W. Reeder, Some Aspects of the Informal social Participation of Farm Families in New York State, Cornell University (Unpublished, P.H.D. Dissertation, 1974).

²⁶ Cohen, John M., and Uphoff, Norman T, "Rural Participation : Concepts And Measures For Project Design, Implementtation", In Rural Development Monograph No.2, The Rural Development Committee Center For International Studies, Cornell university, (January, 1977), p.57-59.

สรุปแนวคิดดังกล่าวมาเป็นแนวทางในการกำหนดลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ร่วมกำหนดความต้องการและตัดสินใจ
2. ร่วมวางแผนการดำเนินงาน
3. ร่วมปฏิบัติการ (ดำเนินการ)
4. ร่วมติดตามและประเมินผล

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

วิกรณ์ รัชษ์ปวงชน และคณะ (2527, น. 316-329) ศึกษาเรื่องบทบาทโครงการ พื้นนครในการส่งเสริมความมั่นคงการอยู่อาศัย พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์กรชุมชนในชุมชนวัดลาดบัวขาวประสบผลสำเร็จ คือ ชุมชนมีพัฒนาการที่ยาวนาน คนส่วนใหญ่เกิดในชุมชนทำให้ชาวชุมชนมีความรู้สึกพื้นฐานร่วมกันในความรักถิ่นฐานบ้านเกิด และมีความผูกพันทางสังคม อีกทั้งสภาพการดำรงชีวิตยังคงมีลักษณะของสังคมชนบทเหลืออยู่ มีกลุ่มญาติ กลุ่มเพื่อนบ้าน รู้จักรุ่นเคย และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เคยมีกิจกรรมบุญประเพณีและการแก้ปัญหาร่วมกัน

อนุภาพ ภิรตภ (2528, น. 25-26) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่

1. ความเกรงใจผู้ที่มีสถานภาพที่สูงกว่า
2. ความต้องการเป็นกลุ่มพวก
3. ความเชื่อถือในตัวผู้นำ
4. ความใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่รัฐ
5. การคำนึงถึงผลประโยชน์ตอบแทน
6. การยอมรับแบบอย่าง
7. ความไม่พอใจต่อสภาพแวดล้อม
8. การยอมรับในอำนาจรัฐ
9. ฐานะทางเศรษฐกิจ

ลิน สีสวน (2530, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่ส่งเสริมองค์กรประชาชน ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมการพัฒนาสหกรณ์ฯ มีทั้งปัจจัยภายในชุมชนและปัจจัยภายนอกชุมชน

ปัจจัยภายในชุมชน ประกอบด้วย

1. สมาชิกเคยมีประสบการณ์ทั้งในการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาที่ง่ายและที่ซับซ้อน
2. สมาชิกมีประสบการณ์การควบคุมการทำงานของกรรมการทำให้มีบทเรียนมาใช้พัฒนาสหกรณ์
3. กรรมการมีคุณลักษณะและทัศนคติที่ดีต่อการทำงานของตน เป็นที่ยอมรับของสมาชิก
4. ผู้นำมีความสามารถหลายอย่างทั้งการระดมการมีส่วนร่วมของสมาชิก การทำงานกลุ่ม การปรับตัวแก้ไขปัญหา และปกป้องผลประโยชน์ของสมาชิก
5. ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีของคนในชุมชนมีมาก่อนตั้งสหกรณ์ คนมีการรู้จักกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันดี
6. การแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนเรื่องที่อยู่อาศัยร่วมกัน
7. ฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชนดีเกื้อหนุนให้โครงการที่อยู่อาศัยสำเร็จได้

ปัจจัยภายนอกชุมชน ประกอบด้วย

1. คุณลักษณะและการแสดงบทบาทที่ดีของนักพัฒนา
2. ลักษณะพิเศษขององค์กรที่มีฐานะเป็นนิติบุคคล ทำให้มีสิทธิและความสามารถทำกิจกรรมได้สำเร็จ
3. การมีโครงสร้างการบริหารงานที่ชัดเจนแต่ละคนเข้าใจบทบาทหน้าที่และการได้สิทธิประโยชน์ที่ชัดเจน จากการเป็นสมาชิกสหกรณ์ฯ เป็นการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน

โคเฮน และอ็พซอर्फ์ (อ้างถึงใน สุเมธ ทวายแก้ว, 2536, น. 20-21) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในงานพัฒนา ได้แก่

1. อายุและเพศ
2. สถานภาพในครอบครัว
3. ระดับการศึกษา

4. สถานภาพทางสังคม เช่น ชั้นทางสังคม ศาสนา
5. อาชีพ รายได้ และทรัพย์สิน
6. ระยะเวลาในท้องถิ่น และระยะเวลาที่อยู่ในโครงการ
7. พื้นที่ดินถือครองและสภาพการทำงาน

ปัจจัยทางเศรษฐกิจทางสังคมที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

Hay²⁷ ได้กล่าวไว้ว่า ในการมีส่วนร่วมทางสังคมของบุคคลนั้นมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจต่ำจะเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนน้อยกว่าบุคคลที่มี สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูง เขาพบว่า การมีส่วนร่วมของบุคคลนั้น มีปัจจัยเกี่ยวข้องคือ สถานภาพทางสังคม สถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางอาชีพและที่อยู่อาศัยโดยบุคคลที่มี สถานภาพทางเศรษฐกิจต่ำจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนน้อยกว่าบุคคลที่มี สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูง

จากผลงานวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงย่อมจะสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้มาก เช่น การสละทรัพย์สินเงินทอง แรงกาย หรือ วัสดุอื่นๆ การแสดงความคิดเห็น ตลอดจนการวางแผนโครงการเพราะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมใน โครงการฯ มากกว่าเพราะมีความพร้อมมากกว่า

Kaufman²⁸ ได้ศึกษาเรื่อง Participation Organized Activities In Selected Kentucky localities พบว่า อายุ เพศ การศึกษา ขนาดของครอบครัว อาชีพ รายได้ และความยาวนานในการอาศัยอยู่ในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์ กับการมีส่วนร่วมของประชาชน

²⁷ Hay, Donald A. "A Scale For The Measuring of Social Participation of Rural Households," Rural sociology, 13 :(1958),p. 285-294.

²⁸ Kaufman, H.F., Participation Organized Activities In Selected Kentucky Localities, Agricultural Experiment station Bulletins(1949), p.528.

จากการรวบรวมแนวคิดและทฤษฎีที่กล่าวมาแล้วนั้น พบว่ามีปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผู้ทำการศึกษามาแล้วหลายประการทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ผู้ศึกษาจะสรุปแนวทางที่จะทำการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ของปัจจัยเหล่านี้ตามลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้มีรายได้น้อย ได้แก่

1. อายุ เพศ การศึกษา น่าจะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา
2. รายได้ และระยะเวลาที่อยู่อาศัยในท้องถิ่น น่าจะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา
3. ความไม่พอใจในสภาพแวดล้อมและการคำนึงถึงประโยชน์ที่ได้รับ น่าจะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม

สำหรับกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยที่ศึกษาอยู่นั้น การมีส่วนร่วมเป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินการโครงการ เนื่องจากกลุ่มออมทรัพย์ที่ทำการศึกษามีการพัฒนากลุ่มด้วยตนเองมาโดยตลอดอย่างต่อเนื่อง กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นถึงแม้จะใช้เวลาค่อนข้างนาน แต่ก็จัดทำขึ้นอย่างมีขั้นตอน สมาชิกต้องเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ และต้องแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันเพื่อให้กระบวนการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ คือ การมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ดังนั้นการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยจึงน่าจะมีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจของสมาชิกสหกรณ์ที่เข้าร่วมโครงการด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจในที่อยู่อาศัย (Housing Satisfaction)

Galster และ Hesser²⁹ กล่าวว่า คุณลักษณะทางวัตถุ (Objective characteristics) ของที่อยู่อาศัย ตัวบ้าน ย่านที่อยู่อาศัย นอกจากจะมีอิทธิพลโดยตรงต่อความพึงพอใจแล้ว ยังมีผลทางอ้อมในการเป็นตัวชี้ของการประเมินทางอัตวิสัย (Subjective evaluation) โดยจะพิจารณาจากการรับรู้สภาพทางกายภาพของที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมทางสังคมแล้วทำการ

²⁹ Galster, George C. and Hesser, Garry W., "Residential Satisfaction : Compositional and Contextual Correlates," Environment and Behavior, Vol. 3 no.6 November, 1981, pp.736.

ประเมินดูว่าสิ่งเหล่านั้น ได้ตอบสนองความรู้สึกมากน้อยเพียงไร ถ้าสถานการณ์ในขณะนั้นใกล้เคียงกับความต้องการและความปรารถนา ความรู้สึกพอใจก็จะเกิดขึ้น

องชัย³⁰ กล่าวว่า ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกของมนุษย์ ซึ่งอาจจะเป็นความรู้สึกชนิดบวกหรือลบก็ได้ โดยความรู้สึกนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีสิ่งเร้าหรือทรัพยากรเป็นปัจจัยสำคัญที่มากกระทบ ดังนั้นความพอใจจึงเป็นการตอบรับทางความรู้สึกในทางบวกของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อม เรื่องดังกล่าวสามารถอธิบายได้จากแนวคิดทฤษฎีความต้องการตามลำดับขั้นของ Maslow ที่ว่าในเรื่องของความพยายามตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ในที่อยู่อาศัย โดยความพึงพอใจที่อยู่อาศัยจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้อยู่อาศัยนั้น ตรงกับความต้องการหรือความปรารถนาของตน ซึ่งได้แบ่งความต้องการออกเป็นลำดับขั้น ดังนี้³¹

1. ความต้องการทางร่างกาย (Physiological needs) เป็นความต้องการพื้นฐานขั้นต่ำสุด โดยใช้ที่อยู่อาศัยเป็นที่ปกป้องสภาพแวดล้อมต่างๆ เช่น ความร้อน ความเย็น แสงสว่าง ฯลฯ เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์
2. ความต้องการที่พักอาศัยและความมั่นคงปลอดภัย (Need for shelter and security) เป็นผลสืบเนื่องมาจาก ความสลับซับซ้อนของกายภาพ สังคม และความยำแย่งของศีลธรรม จึงทำให้มนุษย์มีความต้องการปกป้องอันตราย จากภัยต่างๆ ที่อาจเกิดจากธรรมชาติหรือภัยคุกคามจากมนุษย์ โดยวิธีการสร้าง หรือออกแบบ โครงสร้างที่สามารถปกป้องคุ้มกันได้ เช่น มีระบบป้องกันอัคคีภัย วัสดุที่ป้องกันไฟ ระบบป้องกันการเกิดอาชญากรรม หรือวิธีอื่นๆ ที่ทำให้ผู้อยู่อาศัย รู้สึกมั่นคงปลอดภัยในทรัพย์สินของตน
3. ความต้องการทางสังคม (Social needs) เป็นความต้องการยอมรับทางสังคมโดยสามารถแสดงออกถึงฐานะทางสังคมของตนเองได้ และนำไปสู่ความสำเร็จ ความภูมิใจจนเกิดความนับถือตนเอง เช่น ความภูมิใจที่ได้เป็นเจ้าของบ้าน การพัฒนาตนเองในเรื่องที่อยู่อาศัย

³⁰ องชัย สวัสดิการ, การศึกษาความพึงพอใจของผู้อยู่อาศัยในชุมชนเขตเมือง : การเปรียบเทียบระหว่างกรณีประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่น, วารสารประชากรศาสตร์, ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 เดือนมีนาคม .2530 .น.55.

³¹ Soen, Dan, "Habitability-occupants' Needs and Dwelling Satisfaction." *Ekistics* 275, March / April : 1979, p. 130.

และการได้รับความเป็นส่วนตัว เป็นความต้องการเฉพาะอีกประการหนึ่งที่รวมเข้าอยู่ด้วยเช่นกัน

4. ความต้องการทางด้านความงามหรือความสุนทรีย์ (Aesthetic needs) กล่าวคือ ถ้าบ้านไหนมีรูปลักษณ์ภายนอกดูดี สวน นอกจากจะเป็นการเพิ่มความภูมิใจให้กับผู้อยู่อาศัยแล้วยังแสดงให้เห็นถึง เอกลักษณ์และความแปลกกว่าบ้านอื่นซึ่งความต้องการขั้นนี้เป็นขั้นสุดท้ายที่คนปรารถนาจะมี

ความต้องการในเรื่องต่างๆ ทั้ง 4 ประการ ดังกล่าว มีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละครอบครัว แล้วแต่ว่าครอบครัวใดจะให้ความสำคัญก่อนหลังมากกว่ากัน แต่อาจจะกล่าวได้ว่า ลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ในที่อยู่อาศัย จะเป็นความต้องการที่เริ่มขยายมาจากระดับความจำเป็นพื้นฐานที่สุดก่อน แล้วจึงค่อยเปลี่ยนระดับขึ้นมาในระดับที่สูงขึ้น ๆ หรือความต้องการที่พิเศษเฉพาะขึ้นมาตามลำดับ ความต้องการในระดับที่สูงจะไม่เกิดขึ้น ตราบใดที่ความต้องการขั้นต่ำกว่ายังไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการ หรือยังแก้ไขไม่ได้

สิ่งที่มนุษย์ต้องการพื้นฐานที่สุดในสิ่งแวดล้อม ก็คือ ที่กำบังหรือที่พักพิงโดยจะไม่นับว่า มันจะมีรูปร่าง หน้าตาอย่างไร ออกแบบมาเช่นใด ถ้าไม่พึงพอใจก็เป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องปรับตัว แต่เมื่อมนุษย์ได้รับการตอบสนองความต้องการในระดับนี้แล้ว มนุษย์ก็เริ่มจะพิจารณาถึงความปลอดภัยและความมั่นคงจากอันตรายภายนอก และเมื่อความต้องการในที่อยู่ที่พักพิง และความมั่นคงปลอดภัยได้รับการตอบสนองแล้ว มนุษย์ก็เริ่มที่จะต้องการที่จะให้ที่อยู่อาศัยได้สนองตอบความต้องการด้านความสะดวกสบาย ถึงแม้ว่าตอนนี้จะคำนึงความสวยงามอยู่บ้าง ก็ไม่มากเท่ากับการที่จะให้ที่อยู่อยู่อย่างสบายและง่ายต่อการดูแลรักษา ขึ้นต่อไปก็คือ เมื่อครอบครัวได้ประโยชน์จากความสะดวกสบาย แล้วที่อยู่อาศัยก็ถูกมองว่าเป็นสถานที่ที่จะขัดเกลาทางสังคม และการแสดงออกซึ่งฐานะของบุคคล และในที่สุดเมื่อความต้องการต่างๆ ข้างต้นได้รับการตอบสนองหมดแล้ว มนุษย์เราก็เริ่มที่จะหันมาและปรารถนาความสวยงามที่อยู่อาศัยและละแวกบ้าน³⁴

³⁴ สายใจ คุ้มขนาน .: ที่อยู่อาศัย : ทัศนะเชิงสังคมวิทยา .: วารสารประชากรศาสตร์ . ปีที่ 1, ฉบับที่ 2, เดือนมีนาคม , 2529 , น.35.

Galster³² ได้อธิบายว่า เมื่อคนได้รับรู้สิ่งที่สำคัญของสภาพแวดล้อมทางกายภาพแล้ว เขาก็ได้ทำการเปรียบเทียบจากพื้นฐานของมาตรฐาน โดยเฉพาะมาตรฐานที่ถูกนิยามขึ้นมา และมีความเชื่อว่าสามารถตอบสนองความปรารถนาของตนได้ จากจุดนี้เองทำให้เกิดช่องว่าง (gap) ระหว่างการรับรู้สภาพแวดล้อมที่เป็นจริง (actual environment) กับความปรารถนาที่จะหาสภาพแวดล้อมที่มีความพึงพอใจได้ ซึ่งหากว่าเกิดช่องว่างมากระหว่าง 2 สิ่งนี้ ก็จะทำให้ผู้อยู่อาศัยเกิดความไม่พอใจหรือมีความพอใจที่น้อยลง

แนวคิดนี้จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร 3 ตัว คือ

1. คุณสมบัติทางวัตถุของสิ่งแวดล้อม
2. คุณลักษณะของผู้อยู่อาศัย
3. ความเชื่อของผู้อยู่อาศัย (subjective beliefs) หรือการรับรู้ และความปรารถนาของผู้อยู่อาศัย

ในสถานการณ์ที่เกิดปัญหาที่ผู้อยู่อาศัย Galster ได้เสนอทางเลือกของผู้อยู่อาศัยออกเป็น 2 ทาง คือ

1. ปรับตัว (adaptation) โดยทำให้เกิดความเคยชิน ซึ่งอาจจะลดความต้องการ/ความปรารถนาลงหรือทำการปรับเปลี่ยนการประเมินสถานการณ์ที่ผู้อยู่อาศัยในปัจจุบันเสียใหม่
2. ย้ายไปยังอีกที่หนึ่ง ที่มีสถานการณ์ที่เหมาะสมกว่า ซึ่งในแต่ละครัวเรือน ก็จะสามารถในการปรับเปลี่ยนที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดหลายๆ อย่างเช่นรายได้ ข้อจำกัดทางกายภาพ หรืออื่นๆ ที่เป็นส่วนทำให้เกิดการตัดสินใจย้ายถิ่น

ในสถานการณ์ที่เกิดปัญหาที่ผู้อยู่อาศัยขึ้นในชุมชน การดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการให้เกิดความพึงพอใจของกลุ่มคนย่อมแตกต่างกันตามความจำเป็น แต่จะต้องเริ่มจากความจำเป็นพื้นฐาน คือความต้องการความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และมีความปรารถนาเพิ่มมากขึ้นตามลำดับโดยจะมีข้อจำกัดต่างๆ กันออกไป ความต้องการเกี่ยวกับลักษณะสภาพแวดล้อม

³² Galster, George C., "Identifying The Correlated of Dwelling Satisfaction : An Empirical Critique" , Environment and Behavior , Vol. 19, No.1 September , 1987, p.5411-547.

กายภาพเป็นสิ่งที่รับรู้ได้ ดังนั้นการตัดสินใจแก้ปัญหาโดยการปรับตัวให้เคยชินกับปัญหาในที่
อยู่อาศัย หรือการหาสถานที่ใหม่ที่เหมาะสมกว่า จึงขึ้นกับเงื่อนไขของข้อจำกัดของแต่ละ
บุคคล แต่อย่างไรก็ตามการแก้ปัญหาในลักษณะใด ๆ น่าจะมีความสัมพันธ์กันระหว่างสภาพ
แวดล้อม ลักษณะที่อยู่อาศัย และความพึงพอใจของบุคคลนั้น

ความหมายของความพึงพอใจ

ดิเรก ฤกษ์ทราย³⁵ กล่าวว่า ความพึงพอใจหมายถึง ทศนคติในทางบวกของบุคคลที่
มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นความพอใจในการปฏิบัติต่อสิ่งนั้น วิชาการหลาย
ท่าน³⁶ ได้กล่าวว่า ทศนคติในทางบวกของบุคคลจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้อง
กันนั้น สามารถลดความตึงเครียดให้ต่ำลง เพราะความตึงเครียดเป็นบ่อเกิดของความไม่พึงพอ
ใจ ความตึงเครียดนี้มีผลเกี่ยวเนื่องมาจากความต้องการของมนุษย์ (Human needs) ถ้า
บุคคลได้รับการตอบสนองความต้องการของเขาในด้านร่างกาย และความมั่นคงปลอดภัย
(Physical and Security) ความต้องการทางสังคม (Social needs) และความเป็นอิสระ
(Egolstic needs) ได้มากที่สุดแล้ว มนุษย์จะบังเกิดความพอใจมากขึ้น

Baldassare³³ นิยามไว้ว่า เป็นการประเมินความรู้สึกของบุคคล ที่มีต่อสภาพแวดล้อม
ของที่อยู่อาศัย รวมไปถึง การรับรู้เฉพาะด้าน หรือสภาพทั่วไปของบ้าน และย่านที่อยู่อาศัย
ว่าตรงกับความต้องการหรือไม่

³⁵ Direk Rerkral, A Comparison of two type Extension Workers in Thailand According to Certain Aspect of their Job, (Phillippines : Doctor of Philosophy thesis University of Phillippines, 1972),p.35

³⁶ Nancy C. Morse, Satisfaction In White Collar Job, (Ann Arbor University of Michigan Press, 1953), p. 37

³³ Baldassare , Mark "Residential Satisfaction and the Community question", Sociology and Social Reseach , Vol. 70, No.2, January , 1986 , p.139

เชลลีย์ (Shelley)³⁴ สรุปไว้ว่าเป็น ทฤษฎีที่ว่าด้วยความรู้สึกสองแบบของมนุษย์คือ ความรู้สึกในทางบวกและความรู้สึกทางลบ ความรู้สึกทางบวกคือ ความรู้สึกที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะทำให้เกิดความสุข ความคิดเห็นหรือความพอใจแก่มนุษย์ ได้แก่ ทรัพยากร (resource) หรือสิ่งเร้า (stimuli) การวิเคราะห์ระบบความพอใจ คือการศึกษาว่าทรัพยากรหรือสิ่งเร้าแบบใดเป็นที่ต้องการที่จะทำให้เกิดความพอใจ และความพอใจแก่มนุษย์ ความพอใจจะเกิดขึ้นได้มากที่สุด เมื่อมีการจัดทรัพยากรที่มีอยู่อย่างถูกต้องเหมาะสม สภาพแวดล้อมทางกายภาพก็เป็นทรัพยากรของระบบความพอใจอันหนึ่ง

การศึกษาเกี่ยวกับความพอใจของผู้อยู่อาศัยอย่างมีระบบที่ดี จะได้อะไรซึ่งข้อมูลพื้นฐานในการตัดสินใจ หรือการวางนโยบายให้ตรงต่อความต้องการ ความอยาก และความคาดหวังของผู้อยู่อาศัยมากขึ้น และถ้ามีการศึกษาอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาอันพอสมควรแล้ว การศึกษาเหล่านี้จะเป็นเครื่องกระตุ้นหน่วยงานของรัฐ หรือผู้บริหารเอกชน ในการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับผู้อยู่อาศัยไม่ให้เกิดวิกฤตการณ์ เช่น การทิ้งร้างที่อยู่อาศัย การปล่อยที่อยู่อาศัยให้ทรุดโทรม การเกิดชุมชนที่หนาแน่นเกินไป ฯลฯ³⁵

การวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับความพึงพอใจที่ผ่านมา มีแนวทางที่แตกต่างกันออกไป สรุปได้ว่า

1. ได้มีการศึกษากันในเรื่องความพอใจของผู้ใช้อย่างมีระบบ
2. ยังมีการพัฒนาวิธีการที่น่าสนใจในการวิจัยอยู่เสมอ
3. เป็นที่ยอมรับกันมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่าทั้งสิ่งที่เป็นกายภาพและไม่เป็นกายภาพ ล้วนมีผลต่อความพอใจของผู้อยู่อาศัย ดังนั้น วิธีการประเมินผลที่อยู่อาศัยแบบที่รวมวิธีการหลายอย่างเข้าด้วยกัน จึงมีความจำเป็น

³⁴ Shelley, Maynard W., *Responding to Social Change*. (Pennsylvania : Dowden, Hutchinson & Ross, Inc., 1975), p. 252 - 268.

³⁵ Guido Francescato, "Predictors of Residents Satisfaction in High-Rise and Low-Rise Housing", *Human response to tall buildings*, (Pennsylvania : Dowden, Hutchinson & Ross, Inc., 1977) p.286.

4. การศึกษาโครงการที่อยู่อาศัยแบบต่าง ๆ จำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้เกิดประโยชน์มากขึ้น

เนื่องจากความพอใจเป็นระบบที่ซับซ้อน แม้จะมีความสำคัญทำให้ผู้สนใจศึกษาจำนวนมากตามที่เคยกล่าวมา แต่ก็มีอุปสรรคหลายประการในการใช้ความพอใจในการประเมินผลสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ซึ่งจะสรุปได้ดังนี้

1. เนื่องจากปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความพอใจมีหลายปัจจัย จึงเป็นการยากที่จะแยกศึกษา เฉพาะอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางกายภาพเท่านั้น และอีกประการหนึ่งจากการศึกษาในอดีตส่วนใหญ่พบว่า เมื่อเทียบกับปัจจัยอื่น ๆ แล้ว สภาพแวดล้อมทางกายภาพมีบทบาทในการกำหนดความพอใจของผู้อยู่อาศัยไม่มากนัก³⁶

2. หลักทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมยังไม่ ทันทสมัย แม้จะมีทฤษฎีใหม่ ๆ หลายทฤษฎีที่นักพฤติกรรมศาสตร์และสถาปนิกที่สนใจทางด้านสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์เกิดขึ้น แต่ก็ยังไม่พอที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในระบบกลไกภายในความคิดของมนุษย์ที่มีผลการยอมรับ (response) สภาพแวดล้อมและยังไม่สามารถชี้แนะแนวทางการออกแบบได้

3. ความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ในการสำรวจความพอใจของผู้อยู่อาศัย ความแตกต่างระหว่างบุคคลนี้เกิดจากการรับรู้ มาตรฐานการประเมินความชอบและประสบการณ์ในอดีตที่ไม่เหมือนกัน

4. การเปลี่ยนแปลงของผู้อยู่อาศัยและอาคารไปตามกาลเวลา การเปลี่ยนแปลงของผู้อยู่อาศัยหมายถึง การเปลี่ยนแปลงความต้องการของผู้อยู่อาศัยเอง และการเปลี่ยนผู้ครอบครองที่อยู่อาศัย การเปลี่ยนแปลงของอาคาร คือการชำรุดทรุดโทรม ซึ่งจากการศึกษาในอดีตจะพบว่า ความพอใจมักจะลดลงตามกาลเวลา

5. ความยากในการสร้างหน่วยและมาตราในการประเมิน โดยเฉพาะหน่วยและมาตราที่ทำให้เกิดข้อมูลที่ผู้เกี่ยวข้องในการสร้างที่อยู่อาศัยนำไปใช้ในการพัฒนาการจัดสร้างที่

³⁶ Gutman, Robert and Westergaard, Babara, "Building Evaluation, User Satisfaction, and Design", Designing for Human Behavior, (Pennsylvania : Dowden, Hutchinson & Ross, Inc., 1974), p. 322.

อยู่อาศัยได้ แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีความจำเป็นที่ต้องประเมินผลอยู่ ดังนั้น จึงควรเพิ่มความสนใจและความพยายามในการสร้างหน่วยในการประเมินผลต่อไป

จากอุปสรรคในการประเมินผลดังกล่าว กัดแมนได้เสนอแนวทางการปรับปรุงการประเมินผลให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ควรมีการศึกษาลักษณะต่าง ๆ ของผู้อยู่อาศัยให้ละเอียดยิ่งขึ้น เพราะลักษณะเหล่านี้จะช่วยอธิบายความรู้สึก ความคิดเห็นที่ผู้ใช้ต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพได้
2. ควรมีการศึกษาระบบการจัดการและระบบการบำรุงรักษาสภาพแวดล้อมทางกายภาพนั้นด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้สามารถสร้างความพอใจให้แก่ผู้อยู่อาศัยได้เท่า ๆ กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

แนวคิดเรื่องสภาพแวดล้อมทางกายภาพกับความพึงพอใจของมนุษย์

Shaelley³⁷ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ เป็นทรัพยากรและสิ่งเร้าที่สามารถสร้างความพอใจให้แก่มนุษย์ได้ และมักจะทำให้เกิดความรู้สึกสองประการขึ้นภายในตัวของมนุษย์อยู่เสมอ อันเนื่องมาจากผลกระทบของสภาพแวดล้อมคือ ความรู้สึกที่เกิดในทางบวก และความรู้สึกในทางลบ เมื่อใดมีความรู้สึกในทางบวกเกิดขึ้นความสุขย่อมเกิดขึ้น ภาวะของความรู้สึกทั้งสามภาวะที่กล่าวนี้ ความรู้สึก ในทางบวก ความรู้สึกในทางลบ และความสุข ทั้งสามภาวะดังกล่าวมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างซับซ้อนและเรียกว่า "ระบบความพอใจ" ซึ่งความพอใจต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพ หรือทรัพยากรและสิ่งเร้าที่มนุษย์มีความต้องการนั้นมีอยู่ครบถ้วนแต่ด้วยเหตุที่ทรัพยากร มีจำกัด ความพึงพอใจของมนุษย์จึงมีอยู่ได้เพียงระดับหนึ่งและจะมีความพึงพอใจมากที่สุดก็ต่อเมื่อการจัดสรรทรัพยากรเป็นไปอย่าง ถูกต้องและเหมาะสม ซึ่งย่อมหมายถึงการจัดสภาพแวดล้อมอย่างไรจึงจะสร้างความพึงพอใจให้กับผู้อยู่อาศัยมากที่สุด

³⁷ Maynard, W. Shelley , "Design as an Instrument of Change : the Role of Design In Two", responding to Social Change , Edited by Basil Honikman, Stroudsburg, Pennsylvania : Dowden, Hutchinson & Ross, Inc.,1975, p.252-268.

Newman³⁸ ได้กล่าวว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแสดงออกถึงความพึงพอใจของมนุษย์ ซึ่งเป็นผลที่สะท้อนมาจากการ ประเมินผลและพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลที่มีต่อสภาพแวดล้อมนั่นเอง ซึ่งในการประเมินผลของบุคคลและพฤติกรรมการแสดง ออกของบุคคลนั้น ประกอบด้วย

1. ความพึงพอใจในสภาพแวดล้อมทางกายภาพและพฤติกรรมการแสดงออกหลังจาก การรับรู้สภาพแวดล้อมนั้น
2. ระดับของการรับรู้ซึ่งจะขึ้นอยู่กับอิทธิพลของสิ่งเร้าที่นำมาประเมิน
3. ลักษณะคุณสมบัติของบุคคลผู้ตอบรับสภาพแวดล้อม ซึ่งลักษณะบุคคลที่กล่าวนั้น ครอบคลุมถึงปัจจัยต่างๆ ของบุคคลทาง ด้านประชากรศาสตร์ พื้นฐานทางสังคม และสภาพ เศรษฐกิจ รวมทั้งรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิต

Recker (1977) ได้กล่าวถึงอิทธิพลของมนุษย์ที่มีผลต่อการประเมินสภาพแวดล้อมว่า ในการประเมินผลผู้อยู่อาศัยที่มีต่อ สภาพแวดล้อมในการอยู่อาศัยนั้น จะประเมินภายใต้ปัจจัย / ตัวแปร สามประการ ประกอบด้วย

1. ภาพพจน์ของที่อยู่อาศัยในอุดมคติ
2. เงื่อนไขตามสถานการณ์
3. กลไกการแก้ไขปัญหของตัวบุคคล

ปัจจัยดังกล่าวทั้งสามนี้ได้รับอิทธิพลทั้งในด้านกายภาพ ได้แก่ รูปแบบที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อมของที่ตั้ง และชุมชนที่ผู้อยู่อาศัยโดยรอบ และในด้านที่ไม่ใช่กายภาพ ได้แก่ ราคาของที่อยู่อาศัย สภาพเศรษฐกิจ และสังคม และค่านิยมของผู้อยู่อาศัย โดยเงื่อนไขตาม สถานการณ์ และกลไกแก้ไขปัญหของตัวบุคคลจะเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้ระดับความพอใจ ดีขึ้น ถึงแม้ว่าที่อยู่อาศัยในปัจจุบันจะมีลักษณะไม่ตรงกับภาพพจน์ของที่อยู่อาศัยในอุดมคติก็ตาม

³⁸ Sandra, J. Newman. "Perception of Building Height : An Approach to Research and some Preliminary Finding", Human response to tall Buildings, Edited by Donald J. Conway, Stroudsburg, Pennsylvania : Dowden Hutchinson & Ross, Inc., 1977, p. 182-198.

แนวคิดเกี่ยวกับบรรทัดฐานที่อยู่อาศัย (Housings Norms)

Morris และ Winter⁴¹ (1978) อธิบายการประเมินสถานภาพที่อยู่อาศัยไว้ว่า การที่ครอบครัวหรือปัจเจกบุคคลจะตัดสินใจว่าที่อยู่ของตนเองหรือของคนอื่นเป็นอย่างไรนั้น สิ่งที่เขาใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจคือ บรรทัดฐาน ถ้าครอบครัวใดมีที่อยู่อาศัยไม่ได้เป็นไปตามภูมิหลังบรรทัดฐานของเขา ความไม่เหมาะสม (deficits) ก็จะเกิดขึ้น ดังนั้นความปรารถนาของมนุษย์ที่จะมีที่อยู่อาศัยที่ดี เหมาะสม และเกิดความพอใจได้นั้น จึงต้องมีที่อยู่อาศัยที่เป็นไปตามบรรทัดฐานทางสังคม สำหรับบรรทัดฐานที่ใช้วิเคราะห์ และประเมินที่อยู่อาศัยนั้นมีอยู่ 3 ชุด คือ

1. บรรทัดฐานทางวัฒนธรรมอันเป็นของสังคมโดยรวม (cultural norms) ซึ่งจะรวมแบบแผนพฤติกรรม กฎเกณฑ์ ข้อบังคับต่างๆ เป็นมาตรฐานร่วมที่คนในสังคมใช้ประเมินร่วมกันว่าสิ่งไหนดี สิ่งไหนไม่ดี อะไรเข้ามาตรฐานหรือไม่ได้มาตรฐาน ที่อยู่ใดตั้งอยู่ในที่ดีหรือตั้งอยู่ในที่เลว ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการประเมินมาจากบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น
2. บรรทัดฐานของชุมชน (community norms) เป็นแบบแผนพฤติกรรมกฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ใช้ร่วมกันในชุมชน ย่อมจะมีบรรทัดฐานต่างจากชุมชนเมืองหรือคนในชุมชนสลัม ย่อมจะมีบรรทัดฐานต่างจากชุมชนที่อยู่อาศัยชานเมือง เป็นต้น
3. บรรทัดฐานของครอบครัว (family norms) เป็นแบบแผนพฤติกรรมกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ ที่ใช้กำหนดพฤติกรรมในเรื่องที่อยู่อาศัย และสภาพที่อยู่อาศัยที่ใช้ร่วมกันในครอบครัว การได้กรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยเป็นสิ่งที่ครอบครัวอาจจะมีบรรทัดฐานที่แตกต่างออกไป

ในสภาพที่เป็นจริงทางสังคมจะเห็นได้ว่า บรรทัดฐานนั้นมี 2 ลักษณะคือ

1. บรรทัดฐานในอุดมคติ (ideal) เป็นแนวปฏิบัติหรือแบบแผนพฤติกรรมที่สังคมกำหนดว่า "ควรจะต้องเป็น" อย่างเช่น ที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะที่ดี ก็ควรจะต้องเป็นบ้านเดี่ยว มี

⁴¹ (Morris, Eare W. and M. Winter, Housing Norms, Housing Satisfaction and the Propersity to more, Journal of Marriage and the Family, Vol.38 (May) 1976, p. 20-27.

พื้นที่ใช้สอยที่เพียงพอกับสมาชิก มีที่ตั้งไม่ไกลจากชุมชน ฯลฯ เป็นบรรทัดฐานที่ค่อนข้างถาวร และเปลี่ยนค่อนข้างยาก ทั้งนี้เพราะเป็นบรรทัดฐานที่ได้รับมาจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

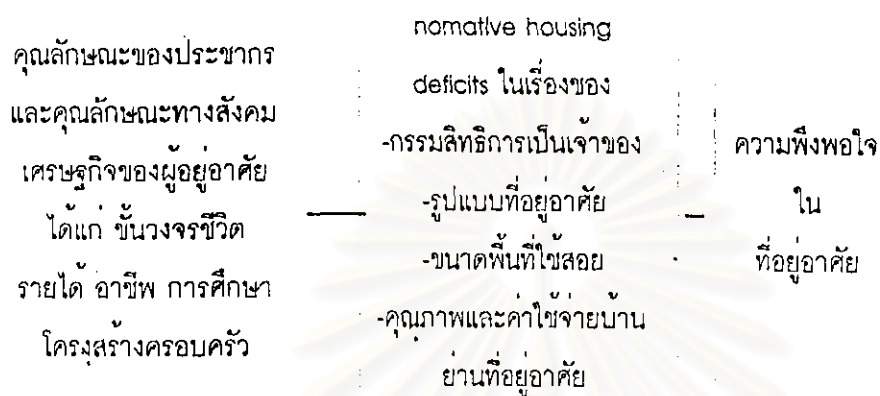
2. บรรทัดฐานที่เป็นจริง (Actual) นั้น เป็นแนวปฏิบัติหรือพฤติกรรมที่สมาชิกเลือกกระทำหรือปฏิบัติจริงๆ ตามสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เป็นบรรทัดฐานที่เกิดขึ้นจากสภาวะการณ์ที่จำกัด

ดังนั้นพฤติกรรมของมนุษย์ที่กระทำหรือประพฤติจริงๆนั้น จึงไม่ได้เป็นไปตามบรรทัดฐานในอุดมคติทั้งหมด หากแต่จะมีการเบี่ยงเบน (deviation) ไปตามสถานการณ์ขณะนั้นที่มนุษย์พึงเลือกกระทำ อย่างเช่น ครอบครัวที่อยู่ในสถานการณ์ที่มีข้อจำกัดเรื่องรายได้ จึงทำให้เขาต้องการเลือกที่อยู่อาศัยซึ่งเป็นบรรทัดฐานที่เป็นจริงที่ครอบครัว แต่ไม่ได้หมายความว่าครอบครัวนั้นได้เปลี่ยนหรือยกเลิกบรรทัดฐานของครอบครัวหรือสังคม ที่มีความปรารถนาที่จะได้เป็นเจ้าของที่อยู่อาศัยที่ต้องการ หากแต่เป็นเพียงการเบี่ยงเบนไปชั่วคราวเท่านั้น แต่ถ้าหากว่าสภาพที่เป็นจริงกับสภาพที่ควรจะต้องเป็นตามบรรทัดฐานของสังคม ชุมชน ครอบครัว มีความแตกต่างกันอย่างมากพอที่จะปรากฏให้เห็นชัดเจน ครอบครัวก็จะตระหนักว่าเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาและเป็นความไม่พอดี (deficits) ในสภาพที่อยู่อาศัยซึ่งจะนำไปสู่ความไม่พึงพอใจในที่อยู่อาศัยนั้นได้

จากแนวคิดในข้างต้น Morris และ Winter⁴² เขาจึงเสนอตัวแบบ ที่ใช้อธิบายกระบวนการนำไปสู่ความพึงพอใจในที่อยู่อาศัย ดังนี้

⁴² Ibid ,p.150-156

รูปที่ 4 กระบวนการนำไปสู่ความพึงพอใจทางที่อยู่อาศัย

ที่มา : Causal model of hypothesized influences on residential satisfaction ของ Morris และ Winter (1978).

ในตัวแบบของ Morris และ Winter อธิบายไว้ว่า คุณลักษณะของประชากรและคุณลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจของผู้อยู่อาศัย เป็นเหมือนตัวกำหนดหรือข้อจำกัดว่า ผู้อยู่อาศัยควรจะเลือกที่อยู่อาศัยประเภทใดในสภาพที่เป็นจริง ถ้าหากว่าสภาพที่อยู่อาศัยในขณะนั้นตรงกับบรรทัดฐานของครอบครัวในอุดมคติก็จะทำให้ผู้ที่อยู่อาศัยเกิดความพึงพอใจ แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าสภาพที่อยู่อาศัยในขณะนั้นมีความแตกต่าง หรือเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานของครอบครัวในอุดมคติมาก ก็จะทำให้ผู้อยู่อาศัยเกิดความไม่พึงพอใจในที่อยู่อาศัย

กระบวนการข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ในแต่ละครอบครัวก็จะมีบรรทัดฐานในเรื่องที่อยู่อาศัย (Housing Norms) ที่แตกต่างกันไป ดังนั้นเมื่อครอบครัวต้องย้ายที่อยู่อาศัยไปอยู่ในสถานที่ใหม่ ผู้อยู่อาศัยจะเกิดการเปรียบเทียบบ้านในขณะนั้นกับบรรทัดฐานที่อยู่อาศัยของตน ถ้าผลออกมาตรงกับบรรทัดฐานความชอบ และข้อบังคับหรือข้อจำกัด ก็สามารถคาดได้ว่ามีความพึงพอใจในที่อยู่อาศัยสูง แต่ถ้าสถานที่นั้นมีบางสิ่งบางอย่างที่ขาดหายไปหรือไม่เพียงพอ (deficits) กับบรรทัดฐานที่มีอยู่ประกอบกับ ก็จะส่งผลให้ผู้อยู่อาศัยเกิดความไม่พึงพอใจได้

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงใช้แนวคิดดังกล่าวมาอธิบายลักษณะความพึงพอใจในที่อยู่อาศัยใหม่ของผู้มีรายได้น้อย โดยเฉพาะผู้ที่ย้ายเข้าอยู่ในโครงการที่อยู่อาศัยที่ดำเนินการโดยองค์กรชุมชนในรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยการศึกษาจะมุ่งเน้นในการหาความสัมพันธ์ระหว่างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในกระบวนการ กับ การการย้ายถิ่นและเลือกที่ตั้งใหม่ รวมทั้งความพึงพอใจในที่อยู่อาศัยใหม่ ตลอดจนศึกษาในรายละเอียดของสมาชิกที่ย้ายเข้าอยู่ในโครงการแล้ว เพื่อทราบถึงลักษณะที่เปลี่ยนไปของชุมชนเดิม กับชุมชนใหม่ ว่ามีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกระบวนการ และความพึงพอใจในโครงการมากน้อย สอดคล้องตามแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่รวบรวมไว้อย่างไร โดยการทดสอบสมมติฐานที่ตั้งขึ้นตามวัตถุประสงค์การศึกษานี้